

GÖTEBORGS UNIVERSITET
PSYKOLOGISKA INSTITUTIONEN

**Bakgrundsfaktorerers påverkan på bedömningar av ansvar vid
brott – en jämförande studie av jurister och psykologer**

Evelina Dervisoski

Examensarbete 30 poäng
Psykologprogrammet
PM2519
Höstterminen 2020

Handledare: Karl Ask

Bakgrundsfaktorers påverkan på bedömningar av ansvar vid brott – en jämförande studie av jurister och psykologer

Evelina Dervisoski

Sammanfattning. Studien syftade till att undersöka hur juristers och psykologers bedömningar av gärningspersoners ansvar påverkas av kännedom kring den tilltalades uppväxtmiljö. Det undersöktes också om det fanns skillnad i hur yrkesgrupperna gjorde bedömningar. Jurister och psykologer ($N = 510$) fick läsa en vinjett där de randomiserades till en av två grupper. Ena gruppen hade endast tillgång till en gärningsbeskrivning av en misshandel, andra gruppen hade utöver det tillgång till bakgrundsinformation att gärningspersonen utsatts för barnmisshandel. Följt av vinjetten fick deltagarna skatta gärningspersonens ansvar. Då mixad metod användes intervjuades även fyra psykologer och fyra jurister. Bakgrundsinformation sänkte signifikant skattningarna av moraliskt och kausalt ansvar inom båda yrkesgrupperna, och höjde signifikant skattningen av juridiskt ansvar för jurister. I intervjuerna lyfte juristerna främst gärningspersonens ansvar medan psykologerna främst lyfte samhällets ansvar.

Under huvudförhandling i brottmål fattar domstolen beslut kring huruvida den tilltalade kan och ska hållas ansvarig för brott, och vidare vilken påföljd som ska utdelas vid brottsansvar (Zetterström, 2017). Parterna får under huvudförhandlingen föra sin talan och framföra sin bevisning. Här inhämtar också domstolen ofta uppgifter om personutredningar och utlåtanden från frivården enligt Rättegångsbalken (SFS 1942:740) 46 kap. 9 §. Frivårdens personutredningar innehåller information om personens liv, alltifrån eventuellt missbruk och tidigare samhällsvård till relationer och uppväxt (Kriminalvården 2020). Detta underlag används sedan av domstolen i bestämningen av påföljd då den misstänkte döms till ansvar (Zetterström, 2017). Detta underlag skall då inte en utgöra grund för att avgöra den tilltalades ansvar för brott. Innebär det att underlaget på inget sätt påverkar ansvarsfrågan? Om denna personutredning avslöjar barndomstrauman präglade av vanvård i uppväxten, kan det komma att påverka bedömningen av ansvar? I förevarande studie undersöktes i vilken utsträckning den tilltalades upplevelser av barnmisshandel påverkar intuitioner kring ansvar hos jurister och psykologer.

Definitioner av ansvar

För att kunna studera ansvarstillskrivning och skuldbedömningar är det viktigt att först definiera och skilja mellan olika former av ansvar. Nedan redogörs för de tre ansvarstyper som har relevans för denna studie: juridiskt, kausalt och moraliskt.

Juridiskt ansvar. Det juridiska ansvaret styrs utifrån lagar och regler. För att en gärning ska beaktas som ett brott och medföra ett straffrättsligt ansvar bör flera (brotts)förutsättningar vara uppfyllda. I Brottsbalken (SFS 1962:700) 1 kap. 1 § framgår att en gärning beskriven i balken eller annan författning som har ett straff ålagt betecknas som ett brott. Utöver detta finns andra brottsförutsättningar (rekvisit) som behöver vara uppfyllda: A) rekvisit för otillåten gärning, och B) rekvisit för personligt ansvar (Asp, Ulväng & Jareborg, 2013). För att gärningen ska vara otillåten enligt rekvisit A ska gärningen dels vara *brottsbeskrivningsenlig* (handling eller underlåtenhet som uppfyller krav för respektive brottsbeskrivning), och dels ska det inte föreligga *rättfärdigande omständigheter* (exempelvis

gärningar i nödsituationer). För att det personliga ansvaret ska kunna utkrävas behöver dels det *allmänna skuldkravet* (uppsåt och oaktsamhet) vara uppfyllt, och dels inte föreligga *ursäktande omständigheter* (Asp et al., 2013). Att uppsåt finns kan i grova drag beskrivas som att gärningspersonen förstår handlingen och att denna genomförs med avsikt och förstånd (Asp et al., 2013). En gärningsperson skulle kunna ursäktas om exempelvis uppsåt saknats vid gärningen. Gärningspersonen kan också ursäktas helt från ansvar vid fall av *excess* (svårighet att besinna sig), *straffrättsvillfarelse* (ovisshet kring att en gärning är straffbar) samt *tillfällig sinnesförvirring* (Asp et al., 2013).

En otillåten gärning tillsammans med ett personligt ansvar för gärningen är alltså tillsammans grunden för ett brott. Att ställas till svars för en handling eller dömas till ansvar för en brottslig gärning syftar till att gärningspersonen ska få en påföljd. På juridiskt språk får gärningspersonen en rättsverkan av det brott som begåtts.

Kausalt ansvar. Att vara kausalt ansvarig för en händelse innebär att det föreligger ett orsakssamband mellan en individs aktiva eller passiva handling och inträffad händelse (Asp et al., 2013). Kausalitet påvisar ett samband mellan en orsakande kraft och dess verkan, och råder då en företeelse sannolikt förekommer som en följd av en annan företeelse – en sak påverkar en annan (Egidius, 2008). En orsak kan ensamt räcka för en verkan, samtidigt som den inte behöver vara avgörande. Kraftigt regnfall kan vara av tillräcklig grad för en översvämning, men en översvämning kan också ske av andra faktorer. Det finns också direkta samt indirekta orsakssamband. Vid direkta samband genereras förändringar i X direkt av förändringar i Y. Vid indirekta samband orsakas förändringar i X på grund av förändringar i Z, vars förändringar beror på förändringar i Y (Egidius, 2018).

I juridisk terminologi kräver brottsbeskrivningar ett orsakande. Inom straffrätten beskrivs detta som relativt enkelt med resonemang baserade på sunt förnuft (Asp et al., 2019). Den som genomförde handlingen som medförde en verkan, utdelade ett slag som medförde en skada, är den orsakande kraften. I vissa fall blir dock avgörandet mer komplicerat. Det kan vara svårt att veta om den enskilda handlingen var den avgörande kraften för den resulterande effekten, exempelvis ett dödsfall, eller om det också funnits andra orsakande krafter som spelat in (Asp et al., 2013). Det kan också finnas ett flertal kausala krafter som bidrar till en händelse. Att identifiera en viss persons klandervärdhet kan därför vara komplicerat, på grund av det faktum att flera orsakskrafter ofta samspelar (Kelley, 1973).

Moraliskt ansvar. Nationalencyklopedin (2019) beskriver moral som uppfattningen av vad som är rätt och fel. Det beskrivs som en egen kvalitet i individers handlingar för att följa etiskt grundade normer. Inom moral kan det också rymmas övertygelser om plikter att leva utifrån (Nationalencyklopedin, 2019). Moral är alltså en beteckning av de beteenden som ligger i linje med *gott* beteende för enskilda individer, grupper eller hela kollektiv (Talbert, 2019). Synen på vad som är *rätt* kan variera utifrån olika uppfattningar och världsbilder, från ideologi till religion (Talbert, 2019). Det moraliska ansvaret handlar om huruvida en person, utifrån vad som är *rätt*, bär rätt relation till sina handlingar och dess konsekvenser för att i sin tur kunna hållas ansvarig för dem (Talbert, 2019). Det moraliska ansvaret grundar sig i upplevelser av rätt och fel (Talbert, 2019). Med det synsättet är det moraliska ansvaret likställt med att följa moraliska riktlinjer i sitt beteende (Shoemaker, 2011). Det handlar om den typ av ansvar som utkrävs av individer utifrån antagandet att dessa har moralisk agens (och därmed är moraliska agenter) och har förmåga att föra resonemang kring sitt handlande (Talbert, 2019). Dessa individer kan tillskrivas både skuld och ära, klandras och berömmas för sina beteenden (Shoemaker, 2011).

Moraliskt ansvar skiljer sig också från kausalt ansvar. De befogenheter och kapaciteter som krävs för moraliskt ansvar är inte identiska med en agents kausala krafter, så vi kan inte härleda moraliskt ansvar från en uppgift om kausalansvar (McKenna, 2012). Ett barn skulle kunna orsaka ett resultat utan att vara moraliskt ansvarig, även om de i frågan kan anses vara

kausalt ansvariga. Likaså kan till synes moraliskt ansvariga personer förklara eller försvara sitt beteende på sätt som ifrågasätter deras moraliska ansvar (McKenna, 2012). En person som orsakar en explosion genom att trycka på en strömbrytare, utan att ha anledning att vänta sig en sådan konsekvens, kan ifrågasätta det moraliska ansvaret i situationen även om det kausala bidraget till resultatet kvarstår.

Faktorer som påverkar tillskrivning av ansvar

The Culpable Control Model of Blame (CCM; Alicke, 2000) förutspår att graden till vilken en aktör skuldbeläggs för orsakad skada påverkas starkt av information om aktörens karaktär, motiv eller önskemål. Samtidigt påverkar intuitiva skuldbedömningar viktiga skuldbelagda kriterier, till exempel angående individens intentioner. CCM är en modell framtagen för att beskriva förhållanden som stärker respektive förmildrar skuldbeläggning, och för att bedöma processen där skuldsättning och förmildring uppstår (Rogers, Alicke, Taylor, Rose, Davis och Bloom, 2019). Studier har till exempel visat att gärningspersoner tillskrivs större skuld då denne har motbjudande karaktär, motiv eller önsknings. Det har också visat sig påverka tillskrivningen av avsikt (Rogers et al., 2019).

Forskning tyder på att personer som avsiktligt åstadkommit skadliga konsekvenser i större utsträckning skuldbeläggs för sina handlingar, än de som handlat oavsiktligt eller okontrollerat (Rogers et al., 2019). I många fall av skadligt beteende är dock avsikten oklar. Enligt CCM kommer en person med en ogillad karaktär vars beteende resulterar i skadliga konsekvenser bedömas ha större uppsåt, än om en omtyckt person handlat likadant (Rogers et al., 2019). Det går alltså att tolka som att det upplevda uppsåtet minskar, eller ökar, beroende på bakgrundsinformation.

Vidare har en rad studier undersökt förövarens tillskrivning av ansvar och skuld beroende på offrets attribut. Mazzocco och Alicke (1999) lät studiedeltagare läsa en vinjett där en man skjuter fyra tonåringar som ber honom om pengar vid tunnelbanan. Hälften av deltagarna får veta att tonåringarna var gängmedlemmar och andra hälften att de var stjärnidrottare som samlade in pengar. Skytten ansågs bära mer skuld när offren beskrevs som idrottare än när de var gängmedlemmar (Mazzocco & Alicke, 1999).

Förutom offrens attribut har också den tilltalades bakgrundshistoria manipulerats i vissa studier. En amerikansk studie visar att jurymedlemmars straffsättning var mildare då den tilltalade hade utsatts för barnmisshandel, jämfört med då barnmisshandel inte förekommit (Stalans & Henry, 1994). I en annan studie om unga lagöverträdare använde jurymedlemmar barnmisshandel i stor utsträckning som en förmildrande omständighet (Heath, Stone, Darley & Grannemann, 2003). Det ligger i linje med tidigare forskning där misshandel i barndom hos vuxna lagöverträdare ansetts vara en förmildrande omständighet av jurymedlemmar (Lynch & Haney, 2000). Samtidigt indikerade jurymedlemmars självrapporteringar och uttalanden på att de, tvärtom, ignorerar sådana faktorer. De argumenterade för att sådana faktorer ska ignoreras eller beaktas som försvärande omständigheter, med grund i att barndomen gjort permanent skada och därmed utesluter rehabilitering som alternativ (Garvey, 1998; Lynch & Haney, 2000).

Att vara moralisk agent eller patient

I en studie med särskild relevans för denna uppsats undersökte Robbins och Litton (2018) hur bedömningar av ansvar och skuld vid brottslighet påverkas av kännedom kring förövarens etiologi. Centrala frågor i studien var vilka kausala förklaringar som påverkar intuitioner kring ansvar och om intuitioner kring ansvar påverkas på samma vis av genetiska förklaringar till beteende som miljömässiga. Robbins och Litton (2018) utgick särskilt från

Theory of Dyadic Morality (TDM; Gray & Wegner, 2011), som är ett allmänt ramverk för moralisk kognition där en kognitiv mall ligger till grund för moraliska bedömningar. Enligt TDM formas moraliska bedömningar genom uppfattningen av individer i en situation som antingen moraliska agenter eller moraliska patienter (Robbins & Litton, 2018). Per definition har en moralisk agent förmågan att utföra moraliskt goda eller onda handlingar, medan en moralisk patient bara har kapaciteten att vara i den mottagande änden av sådana handlingar. Ju mer en individ ses som en moralisk agent, desto mindre ses personen som en moralisk patient och vice versa. Med andra ord är moraliska agenter och moraliska patienter antitetiska. Det innebär att en framställning av en lagöverträdare som offer tenderar att resultera i att personen bedöms vara mindre klandervärd (Gray & Wegner, 2011).

Enligt teorin borde vi förvänta oss att gärningspersoner med psykisk störning som predisponerar för våldsamt antisocialt beteende kommer bedömas mindre negativt när sjukdomen beskrivs ha ett miljömässigt ursprung, till skillnad från ett genetiskt (Robbins & Litton, 2018). När sjukdomen har ett miljömässigt ursprung finns en redan befintlig person som lidit skada, vilket gör att uppfattningen av individen som moralisk patient ökar, och dess moraliska agens minskar. Hade störningen däremot haft ett genetiskt ursprung så finns det ingen redan existerande person som kommit till skada, då ingen person existerar innan determinationen av dennes genetiska profil (Robbins & Litton, 2018). Med andra ord bör gärningspersoner vars störning uppstått till följd av yttre miljömässiga orsaker ses som mindre klandervärda än då sjukdomen uppstått till följd av missgynnsamma gener.

Relativt nya studier bekräftar detta och visar att tillförandet av genetisk information som grund till störning inte har någon förmildrande effekt (Appelbaum, Scurich, & Raad, 2015). Fuss, Dressing, och Briken (2015) konstaterade samma slutsatser i en studie av tyska domare. Cheung and Heine (2015) fann i vinjettstudier likvärdiga resultat. Den genetiska bakgrundsinformation gav ingen betydelse i fastställandet av skuld och straff. Dessa allmänna resultatmönster av fynd är konsistenta med TDM, enligt antagandet att förklaringar av denna karaktär inte främjar uppfattningen av psykiskt sjuka förövare som offer (Robbins och Litton, 2018).

Gällande huruvida miljömässiga förklaringar av beteenden reducerar uppfattningen av moralisk agens, som TDM också förutspår, ger olika studiers resultat olika bud. Resultat från en amerikansk studie av dödsstraff fann att juryn var mindre benägen att stödja en dödsdom då den tilltalade hade utsatts för svår misshandel av sina föräldrar som barn (Barnett, Brodsky, & Davis, 2004). Dessa fynd bekräftades senare av studier där information kring gärningspersonens upplevelse av fysiska eller sexuella övergrepp i barndomen förmildrade bestämningar av straff (Barnett, Brodsky, & Price, 2007). I en granskning av domslut i USA drogs slutsatsen att tilltalade som upplevt traumatiska livshändelser var mindre benägna att få dödsstraff i förhållande till tilltalade för vilka sådana omständigheter inte förelåg, eller inte beskrevs (Sandy, Walsh & Pruss, 2009).

Andra studier har dock gett motsatta resultat. Monterosso, Royzman och Schwartz (2005) försåg deltagare med fallvinjetter av antisocialt beteende följt av antingen en genetisk förklaring eller en miljömässig sådan innehållandes barnmisshandel. Deltagarnas bedömningar av förövarens skuld var signifikant högre vid den miljömässiga betingelsen. Dock, på grund av avsaknaden av en kontrollgrupp, är det svårt att dra slutsatsen att miljöförklaringen inte hade någon förmildrande effekt. Det enda som säkert kan sägas är att oavsett vilken effekt tillförseln av information kring barndomsvillkor fick på skuldbedömningen, så var den lägre av den genetiska informationen (Monterosso, 2005).

Vidare tittade Robbins och Litton (2018) i sin studie särskilt på fall där en gärningsperson lider av antisocial personlighetsstörning eller liknande psykiatrisk störning, och hur bedömningar av skuld, straff och ansvar påverkas av kännedom kring störningens etiologi. I studien presenterades ett scenario med Brian, 22 år, som hamnade i bråk med en expedit och

misshandlade denne till döds. Till detta presenterades olika vinjetter där Brian beskrevs ha nedsatt impulskontroll och avsaknad av moraliskt omdöme, med bakgrundsinformation utifrån antingen en genetisk medfödd skada, misshandel i barndomen eller annan olycka. Parvisa jämförelser visade att Brian bedömdes vara signifikant mer klandervärd när hjärnan hade en genetisk skada, än när beteendet antogs vara ett resultat av misshandel i barndomen (Robbins & Litton, 2018). Denna studie kommer att vidare studera miljömässiga faktorer påverkan på tillskrivning av skuld och ansvar.

Den föreliggande studien

Föreliggande studie har fortsatt utredningen av faktorer som är relevanta för bedömningen av ansvar och skuld inom ramen för straffrätt. Detta genom att fallet Brian, ovan beskrivet, testats hos yrkesverksamma jurister (i svenskt rättsväsende) och hos psykologer. Med jurister åsyftas i denna studie specifikt åklagare, advokater och domare, men kommer för enkelhetens skull enbart kallas jurister. I Robbins och Littons (2018) studie framkommer att gärningspersonen Brian skuldbeläggs mindre då den psykiska ohälsan härleds till barnmisshandel än då den härleds till genetik. I denna studie undersöks vidare om barnmisshandeln är förmildrande även i jämförelse med avsaknad av information. Dessutom undersöks hur denna skillnad artar sig hos jurister och hur den i sin tur skiljer sig från psykologer.

Vidare undersöker studien miljömässiga förklaringsmodellens relevans för att fastställa ansvar för brott. Bortsett från den förbryllande filosofiska frågan är det av vikt att förstå och veta om människor i allmänhet, och jurister i synnerhet, finner sådana förklaringar relevanta för fastställande av ansvar. Att ha vetenskaplig evidens för hur kausala förklaringar påverkar juristers intuitioner och bedömningar av klandervärdhet, moraliskt och juridiskt ansvar, kan ha praktisk betydelse för både domare, advokater, åklagare och lagstiftare. Frågan om etiologiska förklaringar tillmäts betydelse för att fastställa ansvar och skuld för brott är därmed högst relevanta att undersöka.

Studien skiljer sig distinkt från tidigare forskning i fyra avseenden. För det första studeras yrkesverksamma jurister i beslutsfattande position (domare), eller vars arbete grundas i att påverka beslutsfattande position (advokater och åklagare). Detta till skillnad från en majoritet av tidigare forskning som studerat jurymedlemmar, studenter inom liknande områden, samt övrig normalpopulation. För det andra studeras här också psykologer, ett yrke som bygger på att förstå och förklara beteenden, till skillnad från (studiens berörda) jurister som i stor utsträckning arbetar med att bestraffa och försvara beteenden. Detta är unikt för denna studie och görs för att upptäcka om juristers bedömningar systematiskt skiljer sig från andra yrkesgrupper, som psykologer, och om denna skillnad därmed kan ha en grund i utbildningsinnehåll – eller annat som särskiljer yrkesgrupperna. Det tredje sättet som utmärker studien är dess fokus på miljöomständigheternas inverkan på den primära och intuitiva bedömningen av ansvar och skuld. Detta till skillnad från befintliga studier som i huvudsak kretsar kring påföljdsbedömningar. Det fjärde och sista sättet som studien skiljer sig från många andra vinjettstudier är genom dess mixade metod. Studien syftar till att upptäcka systematiska skillnader, men också fördjupande reflektioner som belyser tankeverksamheten bakom resultatet. Då ovan beskrivna studier visat på diskrepans mellan jurymedlemmars faktiska skattningar och diskussioner, är det av vikt att göra en mixad studie som fångar upp båda delar.

Frageställningar och hypoteser. Utifrån studiens ovan beskrivna syfte var de centrala frågeställningarna: (1) Hur påverkas juristers och psykologers bedömningar av gärningspersonens ansvar, skuld och klandervärdhet utifrån kännedom kring den tilltalades

uppväxtmiljö bestående av barnmisshandel? (2) Finns det någon skillnad i hur yrkesgruppen jurister tänker kring dessa ansvarsbedömningar i jämförelse med yrkesgruppen psykologer?

Detta undersöktes genom en experimentell enkät som byggde på fallet Brian (Robbins & Litton, 2018) som genomfördes av jurister och psykologer. Enkäten fanns i två versioner: en med enbart gärningsbeskrivning och en med tillhörande bakgrundsbeskrivning innehållandes uppväxtmiljö. Efter att ha läst vinjetten fick deltagarna bedöma gärningspersonens juridiska, kausala och moraliska ansvar. Vidare hölls intervjuer med företrädare för båda yrkesgrupperna för fördjupad förståelse av deltagarnas resonemang.

Utifrån TDM (Gray & Wegner, 2011) och CCM (Alicke, 2000) förutspåddes att gärningspersonen skulle tillskrivas mindre ansvar vid kännedom kring givna uppväxtvillkor, jämfört med utan. Tre hypoteser formulerades:

- Hypotes 1: Deltagarna i båda yrkesgrupperna kommer skatta lägre juridiskt ansvar vid kännedom kring given bakgrundsinformation jämfört med vid avsaknad av bakgrundsinformation.
- Hypotes 2: Deltagarna i båda yrkesgrupperna kommer skatta lägre moraliskt ansvar vid kännedom kring given bakgrundsinformation jämfört med vid avsaknad av bakgrundsinformation.
- Hypotes 3: Deltagarna i båda yrkesgrupperna kommer skatta lägre kausalt ansvar vid kännedom kring given bakgrundsinformation jämfört med vid avsaknad av bakgrundsinformation.

Metod

Föreliggande studie utgjordes av en mixad metod, vilket innebär att såväl kvantitativ som kvalitativ data insamlades, bearbetades och analyserades. Den kvantitativa och kvalitativa datan samlades in parallellt utifrån en *concurrent nested design* (Kroll och Neri, 2009). Den kvantitativa datainsamlingen utgör en prioritet och är den huvudsakliga delen av studien, och den kvalitativa utgör ett explorativt komplement syftandes till att inbringa fördjupande insikter. Valet av mixad metod grundades därmed i att via en kvantitativ ansats undersöka hur manipulation av tillgång till bakgrundsinformation påverkar ansvarsbedömningar, samt via en kvalitativ ansats fördjupa förståelsen kring resonemangen.

Design

För att undersöka och besvara ovan nämnda frågeställningar konstruerades en fallvinjett baserat på fallet Brian i Robbins och Littons (2018) studie beskrivet ovan (se Instrument för beskrivning av fallkonstruktion). På fallvinjetten följde en enkät där gärningspersonens ansvar i sammanhanget skulle skattas utifrån en skala. Fallvinjetten utgjorde en bas för både den kvantitativa och kvalitativa arbetet.

I den kvantitativa datainsamlingen fick deltagarna tillgång till en text av en gärningsbeskrivning, där hälften av deltagarna också fick tillgång till ovan nämnda bakgrundsinformation. Deltagarna, som utgjordes av jurister och psykologer, fördelades slumpmässigt till en av två betingelser som definierades av en 2 (bakgrund: ja vs. nej) \times 2 (yrke: psykolog vs. jurist) faktoriell design. Genomförandet tog i genomsnitt 5 minuter.

Deltagare

Totalt 510 deltagare genomförde enkäten i den kvantitativa delen av studien (266 kvinnor, 234 män och 10 som identifierade sig som annat). Av dessa var 262 jurister (112 kvinnor, 147 män och 3 annat) samt 248 psykologer (154 kvinnor, 87 män och 7 annat). Av juristerna var 134 advokater, 53 åklagare och 80 domare. Det totala antalet deltagare varierade i ålder mellan 24 och 85 år ($M = 45.54$, $s = 12.17$). Av samtliga deltagande hade 103 personer ytterligare fördjupande utbildning, som rörde sig kring domarutbildningar, specialistutbildningar, psykoterapeututbildningar och/eller forskarutbildningar.

I den kvalitativa datainsamlingen genomfördes 8 intervjuer totalt, 4 med psykologer (2 män och 2 kvinnor) och 4 med jurister (3 män och 1 kvinna). Bland juristerna fanns 2 advokater, 1 åklagare och 1 domare. Deltagarna fanns i olika delar av landet och varierade i ålder mellan 27 och 68 år ($M = 46.12$, $s = 14.07$).

Instrument

I den kvantitativa delen av studien utformades en enkät i programmet Qualtrics bestående av tre delar. I första delen av enkäten presenterades en fallvinjett. Fallbeskrivningen bygger på Robbins och Littons (2018) vinjetter i sin studie kring brott, straff och kausalitet. I vinjetten valdes det könsneutrala namnet Kim, brottets konsekvens ändrades så att expediten överlevde misshandeln och enbart fallet där Kim genomlevt barnmisshandel användes. Det tillades att misshandeln i butiken bekräftades av videoupptagning och oberoende vittnesmål. Vinjetten bestod av en gärningsbeskrivning som samtliga deltagare fick läsa:

Kim, 22 år, har gripits av polis misstänkt för grov misshandel. Kim gick in i en mataffär och hamnade i bråk med expediten bakom disken. Konflikten eskalerade och det slutade med att Kim misshandlade expediten. Enligt videoupptagning från butiken och oberoende vittnesmål sparkade Kim expediten upprepade gånger i huvudet efter att expediten slagits till golvet. Expediten blev allvarligt skadad, men beräknas återhämta sig från sina skador.

Deltagarna randomiserades till att antingen enbart få tillgång till gärningsbeskrivningen eller också få tillgång till bakgrundsinformation som skildrade en uppväxt präglad av vanvård (se Bilaga 1 för fullständig fallbeskrivning). Bland annat beskrevs hur Kim dagligen genomlevde allvarlig fysisk och psykisk misshandel av sina föräldrar som barn. Föräldrarna beskrevs ha missbruksproblematik och Kim fick tidigt lära sig att ta hand om sig själv. Kim beskrevs också ha en hjärnskada som sannolikt orsakats av föräldrarnas våld.

I enkätens andra del fick deltagarna skatta 11 påståenden enligt en femgradig Likertskala (1 = *instämmer inte alls*, 5 = *instämmer helt*) rörande gärningspersonen Kims ansvar utifrån ett juridiskt, moraliskt och kausalt perspektiv. De fick också enligt samma skala (1 = *instämmer inte alls*, 5 = *instämmer helt*) skatta i vilken utsträckning de kände empati för Kim. Avslutningsvis fick de skatta i vilken grad olika överväganden (juridiska, moraliska och psykologiska) legat till grund för deras skattningar, enligt skalan: 1 = *inte alls*, 5 = *helt och hållet*. Enkätens tredje del bestod av bakgrundsfrågor rörande ålder, utbildning, yrke och dylikt. Detta placerades i enkätens slutskede för att deltagarna i sina resonemang inte skulle påverkas av kännedom kring vilka andra yrkesgrupper som undersöks. Se Bilaga 2 för den fullständiga enkäten.

För insamling av den kvalitativa datan konstruerades en semistrukturerad intervjuguide, då detta ofta används för att deltagarnas upplevelser inte ska begränsas av snäva frågor (Kvale & Brinkmann, 2014). Intervjuguiden hade fem huvudområden: (1) spontana/intuitiva tankar,

(2) orsaker bakom händelsen, (3) ansvar, (4) händelsen i sig, och (5) framtid/konsekvenser av händelsen. Frågeområdena utformades för att skapa utrymme för fördjupade reflektioner bakom de formulerade påståendena i ovan beskriven enkät. Samtliga frågeområden var konstruerade på ett sätt där deltagaren först fick tänka öppet kring frågan (t.ex. ”vad är ansvar?”) för att sedan få mer specifika frågor (t.ex. ”vem anser du är ansvarig för det som hänt?” och ”finns det olika typer av ansvar?”) med vidare uppföljning beroende på deltagarnas svar (se Bilaga 3 för den fullständiga intervjuguiden). Samtliga deltagare fick fallvinjetten med bakgrundsinformationerna uppläst för sig och hade sedan också tillgång till texten i skrift under intervjun. Intervjuerna var enskilda och hölls antingen i intervjupersonens fysiska närvaro eller online. Intervjuerna var mellan 40-45 minuter långa.

Tillvägagångssätt

Efter att enkät och intervjuguide utformats startade insamlingen av data. Nedan beskrivs datainsamlingen först för den kvantitativa delen av studien och sedan för den kvalitativa delen.

Inklusionskriterier för att delta i studien var att vara verksam jurist (advokat, åklagare eller domare) eller psykolog. För rekrytering av jurister mailades inledningsvis samtliga chefsåklagare, vice chefsåklagare och kansliåklagare via Åklagarmyndighetens hemsida (Åklagarmyndigheten, 2020) med en förfrågan kring deltagande i studiens kvantitativa del. Vidare mailades ytterligare åklagare vars uppgifter var offentliga på Åklagarmyndighetens hemsida. Totalt 268 åklagare erbjöds deltagande i studien, varav 18 var på semester, föräldralediga eller sjukskrivna. Ett par åklagare mailade också ut enkäten till övriga kollegor. Uppskattningsvis 290 aktivt yrkesverksamma kan antas ha nåtts av rekryteringen, med reservation för viss osäkerhet. I rekryteringen av advokater användes Advokatsamfundets hemsida (Advokatsamfundet, 2020) där 530 slumpvis utvalda advokater runt om i landet som arbetar med brottmål mailades med en intresseförfrågan kring deltagande i den kvantitativa studien. Sammanlagt 53 var på semester, sjukskrivna eller föräldralediga. Totalt 134 svarade på enkäten. Slutligen kontaktades 32 slumpmässigt utvalda tingsrätter och alla landets 6 hovrätter med förfrågan kring att vidarebefordra enkäten till sina domare. Totalt 8 tingsrätter och 2 hovrätter vidarebefordrade i sin tur enkäten till sina domare. Totalt 102 enskilda domare vars mailadresser kunde hittas offentligt på internet kontaktades också via mail rörande deltagande. Det är svårt att veta exakt hur många som nåtts av enkäten och valt att inte svara. En grov uppskattning har gjorts på att ca 210 domare har nåtts totalt, varav 80 har deltagit.

För rekrytering av psykologer användes inledningsvis en Facebookgrupp bestående av psykologer i Sverige. I gruppen gjordes ett inlägg med en beskrivning av studiens syfte samt en länk till enkäten. Under tiden då enkäten var aktiv på Facebook öppnades länken av totalt 212 personer (enligt Qualtrics beräkningar) och besvarades av 101 psykologer. Det råder viss osäkerhet kring hur många psykologer som nåddes av enkäten via Facebook. Vidare skickades mail till samtliga psykologer anställda vid alla Sveriges psykologprogram, där mailadresser var offentliga och det framgick att personen var psykolog. Slutligen användes Psykologiguiden (Psykologiguiden, 2020) för att hitta ytterligare psykologer att nå ut till via mail, där mailadresser slumpmässigt valdes ut. Totalt 270 psykologer mailades. Av dessa var 49 sjukskrivna, föräldralediga eller på semester. Totalt 248 psykologer svarade på enkäten.

För rekrytering av intervjudeltagare till studiens kvalitativa del användes samma metod som ovan, men med en förfrågan kring deltagande i intervjuer. Två av psykologerna nåddes via Facebook med ursprung i gruppen bestående av psykologer, och de andra två via mail. Bland deltagande jurister fanns två advokater, en åklagare och en domare. Advokaterna och åklagaren kontaktades via mail enligt ovanstående sökningar, medan domaren var en rekommendation av annan jurist, där domaren i sin tur kontaktades via mail.

Databearbetning

Nedan beskrivs hur data i studien bearbetats, där den kvantitativa delen inledningsvis redogörs för, följt av den kvalitativa analysen.

Kvantitativ dataanalys. Studiens kvantitativa data bearbetades och analyserades i programvarorna SPSS 25, Excel 2020 och JASP 0.14. Den kvantitativa analysens syfte var att undersöka huruvida tillgång till bakgrundsinformation (ja vs. nej) i fallvinjetten påverkade bedömningen av gärningspersonens ansvar, samt huruvida deltagarnas bedömningar av ansvar och empati skiljde sig åt beroende på yrke (jurist vs. psykolog). Data importerades inledningsvis från Qualtrics till SPSS. Index skapades för de items som syftade till att mäta samma variabel genom beräkning av medelvärden. Cronbachs alpha (α) användes för intern reliabilitetstestning. Ett index skapades bestående av enkätpåstående 2, 8 och 9 (se Bilaga 1) för juridiskt ansvar ($\alpha = .77$). Ett ytterligare index skapades bestående av enkätpåstående 4, 6 och 10 (se Bilaga 1) för kausalt ansvar ($\alpha = .74$). Då enbart två frågor mätte moraliskt ansvar – ”Kim är moraliskt ansvarig” och ”Kims föräldrar är moraliskt ansvariga” – och dessa inte mätte samma sak användes enbart den förstnämnda för att analysera bedömningarna av det moraliska ansvaret. Påståendet kring upplevd empati med Kim användes också som ett enskilt påstående i analyserna.

För att undersöka eventuella effekter av tillgången till bakgrundsinformation genomfördes fyra stycken 2 (bakgrundsinformation: ja vs. nej) \times 2 (yrke: jurist vs. psykolog) faktoriell ANOVA, med juridiskt, kausalt och moraliskt ansvar samt empati som beroende variabler. Signifikansnivån bestämdes till .05. Effektstorlekar utvärderades utifrån Miles och Shevlins (2001) riktlinjer avseende liten ($\eta^2 = .01$), måttlig ($\eta^2 = .06$) och stor ($\eta^2 = .14$) effektstorlek. Signifikanta interaktionseffekter utvärderades med analyser av enkla huvudeffekter (”simple effects analyses”).

Kvalitativ dataanalys. Materialet bearbetades med en tematisk analys enligt Braun och Clarke (2006) med en abduktiv ansats på semantisk nivå utifrån kritisk realism. Den abduktiva ansatsen medför en växelvis teoridriven respektive empiridriven ansats (Alvehus, 2019). Ett abduktivt förhållningssätt valdes då syftet med den kvalitativa studien var att fördjupa förståelsen för de kvantitativa fynden och förstå deltagarnas resonemang och reflektioner runt de teoretiska begrepp som studien vilar på. Enkäten i den kvantitativa delen av studien utformades efter en litteratursökning på områden, som i sin tur låg till grund för utformandet av intervjuguiden.

Intervjuerna spelades in med ljudupptagning för att sedan transkriberas. Transkripten lästes sedan upprepade gånger för att bli mer bekant med alla aspekter av datan. Hela materialet gavs inledningsvis lika mycket uppmärksamhet för att fullständigt beakta upprepande mönster i datan. I detta inledande skede fördes anteckningar och idéer för senare kodning. För att hålla det kvalitativa materialet nära det kvantitativa gjordes en första textnära grovkodning teoridrivet, där kodningen reflekterade frågeställningen och de kvantitativa analyserna. Materialet delades sedan in i kodgrupperingar utefter den första kodningen. I nästa skede antogs en mer induktiv ansats där tidigare förförståelse eftersträvades att åsidosättas för att tematisera materialet med ett öppet sinne utifrån intervjuernas innehåll. Materialet bearbetades vidare med en viss fortsatt kodning och en vidare kombination av de koder som hängde ihop. Kodgrupperingarna analyserades och började sättas ihop till olika teman. I detta skede användes kodkartor och post-it lappar för att på bästa sätt skapa teman. Koderna utgjorde inledningsvis fem teman: (1) vad är ansvar?, (2) det är många som är ansvariga, (3) det kausala sambandet, (4) det finns inga enkla förklaringar, och (5) vad ska vi göra med Kim? Koderna, i kodgrupperingar och kodkartor, lästes igenom och bearbetades ytterligare. Teman som saknade tillräckligt med data för att representera ett eget tema integrerades med andra mer

bärande teman. Temana studerades noggrant för att säkerställa att alla initiala koder hade representation i den tematiska strukturen.

Slutligen skapades en struktur med två huvudteman: (1) begreppet ansvar – en mångfacetterad förståelse och (2) det är många som är ansvariga. Underteman skapades för att strukturera materialet och framhäva relevanta skillnader mellan yrkesgrupperna under respektive tema, och kontinuerligt anknyta till det kvantitativa materialet. Alla underteman granskades i förhållande till respektive huvudtema. Avslutningsvis granskades datan för finna de citat som bäst fångade kärnan i respektive huvud- och underteman. Citaten avidentifierades och anonymiserades vid behov för att inte röja sekretess, och förkortades i vissa fall för att underlätta läsning.

Resultat

Resultatredovisningen inleds med en redogörelse för de kvantitativa upptäckterna för respektive beroende variabel: kausalt, juridiskt och moraliskt ansvar, samt upplevd empati (se Tabell 1). Därefter redovisas resultatet för den kvalitativa analysen av intervjuerna med deltagarna (se Tabell 2).

Kvantitativa resultat

Tabell 1

Medelvärden (och standardavvikelser) för deltagarnas skattningar av ansvar och empati utifrån yrkestillhörighet och tillgång till bakgrundsinformation.

Ansvarsbedömningar	Jurister ($n = 262$)		Psykologer ($n = 248$)	
	Icke-bakgrund ($n = 133$)	Bakgrund ($n = 129$)	Icke-bakgrund ($n = 116$)	Bakgrund ($n = 132$)
Juridiskt ansvar	4.26 (1.00)	4.74 (0.58)	4.43 (0.69)	4.49 (0.72)
Kausalt ansvar	3.83 (0.74)	2.62 (0.80)	3.48 (0.73)	2.71 (0.74)
Moraliskt ansvar	4.59 (0.72)	4.23 (0.92)	4.66 (0.59)	4.06 (1.02)
Empati	2.08 (1.07)	3.67 (1.15)	2.78 (1.06)	3.74 (1.06)

Not. Samtliga variabler varierade mellan 1 och 5 där högre värden indikerar högre bedömt ansvar/upplevd empati.

Bedömning av juridiskt ansvar. Deltagarnas bedömning av juridiskt ansvar undersöktes med en 2 (yrke: psykolog vs. jurist) \times 2 (bakgrundsinformation: ja vs. nej) faktoriell ANOVA. Analysen visade en liten signifikant huvudeffekt av given bakgrundsinformation i fallet, $F(1, 506) = 15.63$, $p < .001$, partiell $\eta^2 = .030$. Kim bedömdes ha signifikant mer juridiskt ansvar då deltagarna hade tillgång till bakgrundsinformation ($M =$

4.61, $s = 0.66$) jämfört med då de endast hade tillgång till gärningsbeskrivningen ($M = 4.33$, $s = 0.88$). Detta resultat går i motsatt riktning mot Hypotes 1 ("deltagarna kommer skatta lägre juridiskt ansvar vid tillgång till givna bakgrundsfaktorer jämfört med utan") som därmed saknade stöd i denna studie. Huvudeffekten av yrke var inte signifikant, $F(1, 506) = 0.27$, $p = .604$, partiell $\eta^2 = .001$. Resultaten visade däremot en signifikant interaktionseffekt mellan yrke och bakgrundsinformation som inte hade predicerats på förhand, $F(1, 506) = 9.81$, $p < .002$, partiell $\eta^2 = .019$. Analyser av enkla huvudeffekter ("simple main effects") visade en signifikant effekt av bakgrundsinformation hos jurister. Jurister skattade högre juridiskt ansvar då de hade tillgång till bakgrundsinformation $F(1, 506) = 25.87$, $p < .001$ (se Tabell 1). Effekten av bakgrund var inte signifikant för psykologer $F(1, 506) = .19$, $p = .57$. Effekten av yrke var endast signifikant då bakgrundsinformation gavs, $F(1, 506) = 6.85$, $p < .009$, och visade att jurister skattade lägre ansvar än psykologer då de båda hade tillgång till bakgrund (se Tabell 1).

Bedömning av kausalt ansvar. Deltagarnas bedömning av kausalt ansvar undersöktes med en 2 (yrke: psykolog vs. jurist) \times 2 (bakgrundsinformation: ja vs. nej) faktoriell ANOVA. Resultatet visade en stor signifikant huvudeffekt av given bakgrundsinformation i fallet, $F(1, 506) = 215.54$, $p < .001$, partiell $\eta^2 = .299$. Kim bedömdes ha signifikant mindre kausalt ansvar då deltagarna också hade tillgång till bakgrundsinformationen ($M = 2.67$, $s = 0.75$) jämfört med då de endast hade tillgång till gärningsbeskrivningen ($M = 3.66$, $s = 0.77$). Det ger stöd för Hypotes 3 som predicerade att deltagarna kommer skatta lägre kausalt ansvar vid kännedom kring givna bakgrundsfaktorer. Huvudeffekten av yrke, $F(1, 506) = 3.79$, $p = .052$, partiell $\eta^2 = .007$, var inte signifikant. Interaktionseffekten mellan yrke och bakgrundsinformation var däremot signifikant, $F(1, 506) = 11.02$, $p < .001$, partiell $\eta^2 = .021$. Som framgår av Tabell 1 påverkades jurister i högre grad av bakgrundsinformationen än psykologer. Analyser av enkla huvudeffekter visade dessutom att jurister tillskrev Kim signifikant högre kausalt ansvar än psykologer i avsaknad av bakgrundsinformation, $F(1, 506) = 13.53$, $p < .001$, men att yrkesgrupperna inte skiljde sig signifikant åt när de tagit del av bakgrundsinformation, $F(1, 506) = .97$, $p = .33$. Effekten av bakgrund var signifikant hos både psykologer, $F(1, 506) = 62.69$, $p < .001$, och hos jurister $F(1, 506) = 166.95$, $p < .001$. Båda yrkesgrupperna skattade signifikant lägre kausalt ansvar då de hade tillgång till bakgrundsinformation jämfört med utan (se Tabell 1).

Bedömning av moraliskt ansvar. Deltagarnas bedömning av moraliskt ansvar undersöktes med en 2 (yrke: psykolog vs. jurist) \times 2 (bakgrundsinformation: ja vs. nej) faktoriell ANOVA. Resultaten visade en medelstark signifikant huvudeffekt av given bakgrundsinformation, $F(1, 506) = 41.76$, $p < .001$, partiell $\eta^2 = .076$. Då deltagarna hade tillgång till den givna bakgrundsinformationen skattade de signifikant mindre moraliskt ansvar ($M = 4.15$, $s = 0.97$) jämfört med då bakgrundsinformation saknades ($M = 4.62$, $s = 6.66$) Studien ger alltså stöd för Hypotes 2 som predicerade att deltagarna kommer skatta lägre moraliskt ansvar vid kännedom kring givna bakgrundsfaktorer. Huvudeffekten av yrke, $F(1, 506) = 0.40$, $p = .523$, partiell $\eta^2 = .001$, samt interaktionseffekten mellan yrke och bakgrundsinformation, $F(1, 506) = 2.83$, $p = .093$, partiell $\eta^2 = .006$, var inte signifikanta.

Upplevd empati. En explorativ analys av upplevd empati gjordes med en 2 (yrke: jurist vs. psykolog) \times (bakgrundsinformation: ja vs. nej) 2 faktoriell ANOVA. Resultaten visade en liten signifikant huvudeffekt av yrke, $F(1, 506) = 15.95$, $p < .001$, partiell $\eta^2 = .031$. Psykologer skattade signifikant högre empati för Kim ($M = 3.29$, $s = 1.16$) jämfört med juristerna ($M = 2.86$, $s = 1.36$). Analysen visade dessutom en stor signifikant huvudeffekt av bakgrundsinformation, $F(1, 506) = 175.56$, $p < .001$, partiell $\eta^2 = .258$. När deltagarna hade tillgång till bakgrundsinformation skattade de högre empati för Kim ($M = 3.70$, $s = 1.10$) jämfört med vid avsaknad av bakgrundsinformation ($M = 2.40$, $s = 1.12$). Analysen visade också en liten signifikant interaktionseffekt, $F(1, 506) = 10.79$, $p < .001$, partiell $\eta^2 = .021$.

Analysen av enkla huvudeffekter visade att effekten av yrke var signifikant vid avsaknad av bakgrundsinformation, $F(1, 506) = 25.42, p < .001$. Jurister utan bakgrundsinformation skattade signifikant högre empati jämfört med psykologer utan bakgrundsinformation (se Tabell 1). Effekten av bakgrund var signifikant för både jurister, $F(1, 506) = 140.86, p < .001$, och för psykologer, $F(1, 506) = 48.22, p < .001$. Både psykologer och jurister skattade signifikant högre empati då de hade tillgång till bakgrundsinformation jämfört med utan (se Tabell 1).

Kvalitativa resultat

Resultaten av den tematiska analysen av intervjudata presenteras i Tabell 2. Nedan redogörs utförligt för innehållet i respektive tema.

Tabell 2

Huvudteman och underteman avseende deltagarnas resonemang kring ansvar

Huvudtema	Undertema
1. Begreppet ansvar – en mångfacetterad förståelse	1.1 Det juridiska ansvaret och den individuella acceptansen 1.2 Ansvar och skuld
2. Det är många som är ansvariga	2.1 Orsaker och kausalitet 2.2 Alla har ett ansvar för alla 2.3 Den som begår gärningen är ansvarig för den

1. Begreppet ansvar – en mångfacetterad förståelse. Samtliga intervjupersoner resonerade och reflekterade kring begreppet ansvars definition, innebörd och reella betydelse. Olika områden och perspektiv belystes inom de olika yrkesgrupperna. Ansvar beskrevs både som inre acceptans av ansvar för en handling hos den enskilda individen, och som ett strikt juridiskt verktyg för att upprätthålla lag och ordning. Båda yrkesgrupperna resonerade kring skillnaden mellan ansvar och skuld, men med skilda infallsvinklar.

1.1 Det juridiska ansvaret och den individuella acceptansen. Ansvar gestaltades i olika former under intervjuerna. Juristerna lyfte det juridiska ansvaret primärt och som den centrala delen av begreppet ansvar. De lyfte inte på egen hand upp andra varianter av ansvar, medan psykologerna lyfte olika typer av ansvar utan att nämna någon del som avgörande. Psykologerna beskrev i synnerhet ansvar som något som först uppstår efter att individen accepterat handlingen som sin egen, och därmed tar ansvar för den. Båda grupperna talade dock i stor utsträckning i likadana termer kring det juridiska ansvaret, som uttalat beskrevs som en social konstruktion:

”Det är bara en konstruktion. Ansvaret i sig är en överenskommelse oss medborgare emellan. Det är en fiktion att vi bestämt att man under vissa premisser gjort saker med mening, uppsåtligt, med avsikt. Och i vissa fall gör man saker av slarv, oaktsamhet eller vårdslöshet, och då kan man straffas.” (Jurist 4)

På samma vis beskrev samtliga psykologer det juridiska ansvaret, där en av dem tydliggjorde att: *”det är uppenbart att det är lokalt, människor bestämmer vissa villkor för när någon kan hållas ansvarig och inte.”* (Psykolog 2). I materialet lyste en stor enighet kring innebörden av det juridiska ansvaret. Dock presenterar juristerna det moraliska ansvaret som ett sidospår i det breda ansvaret, till skillnad från psykologerna som beskriver det som ett huvudspår.

”Man kan frånta från ansvar, det är också en konstruktion. Man kan inte gå med på något i vissa åldrar. I vissa fall kan man säga ja, men man måste ha sagt det innan. Det kan påverka ansvaret, och det finns inget moraliskt i det, det är rent juridiskt konstruerat. Mitt ansvar när jag arbetar är att jag under lagarna ska följa vad de har bestämt, en logisk följd med mjuka kanter, fram till en slutsats. Det moraliska ligger vid sidan om.” (Jurist 1)

Den moraliska delen av ansvaret målades av juristerna upp som en sekundär eventuell reflektion, och var tydligt en separat del från det juridiska. Att följa de bestämmelser stiftade i lag för att fastställa juridiskt ansvar behövde inte per automatik medföra ett moraliskt ansvar. Psykologerna beskrev på samma sätt det juridiska ansvaret, men beskrev till skillnad från juristerna det moraliska ansvaret som en konsekvens genom livet och som ett sätt att för sig själv erkänna och acceptera sin handling. Konsekvenserna för handlingen lyftes som centrala för att förstå begreppet:

”I ordet ansvar kan man säga att juridiskt och moraliskt ansvar är samma sak, men konsekvenserna är annorlunda. En händelse kan ha vissa juridiska konsekvenser, men andra moraliska. Någon kan utöva våld utan straff från samhället, men känner skuld och skam. Händelsen är densamma, men ansvaret som kommer med det, eller konsekvensen, är annorlunda.” (Psykolog 1)

Genomgående uttryckte psykologerna att det juridiska ansvaret rörde sig kring något en utomstående aktör utdömer och fattar beslut kring. Resterande del av ansvaret menade de handlar om något individen behöver möta och acceptera inför sig själv. En ytterligare psykolog illustrerade detta genom att säga: *”... För mig när jag tänker på ansvar tänker jag att Kim behöver acceptera det han har gjort, och på så sätt bära ansvar för det”* (Psykolog 4). Genom acceptans för handlingen medföljer ett ansvar för den. Genom att alltså acceptera egna handlingar, trots att man inte vill kännas vid dessa som något kopplade till en själv, börjar ett ansvarstagande utformas: *”Så länge man slår ifrån sig det kommer man inte åt den emotionella känslomässiga kärnan för att acceptera det man gjort och på riktigt ta ansvar”* (Psykolog 2).

1.2 Ansvar och skuld. Båda yrkesgrupperna särskilde ansvar från skuld, men på helt olika vis. I psykologintervjuerna blev det tydligt att det samtalades kring skuld som ett inre verktyg i individens emotionella repertoar. Bland juristerna menade samtliga till en början att begreppen skuld och ansvar var synonyma, för att efter resonering med sig själva landa i att det fanns en skillnad – en juridisk sådan.

”Ansvar befästs när skuldfrågan prövats. Det är samma sak juridiskt, men behöver inte vara det socialt. Fast... Ja.... I en nödvärnssituation om man begått en gärning och gjort sig skyldig till misshandel objektivt men har omständigheter som ger rätt till nödvärn, då bestrider man ju ansvar.. Så man kan erkänna skulden i handlingen men bestrider ett ansvar, ett juridiskt ansvar.” (Jurist 1)

Särskiljningen mellan ansvar och skuld kan enligt ovan sammanfattas som att skulddelen kretsar kring ett fastställande av handlingen som sådan ur ett objektiva perspektiv, medan ansvarsdelen fastställer vem som enligt lag ska bära handlingens konsekvenser. En jurist

lyfte fram ytterligare en aspekt i sammanhanget och beskrev hur en individ kan undgå juridiskt brottsansvar för en brottslig handling, samtidigt som individen i fråga är skyldig.

”Det dyker upp många som säger att de har begått brott men som vi väljer att inte döma för att det gått för lång tid, det är preskriberat eller åklagaren har gjort något fel, men alltjämt har dem ett ansvar, ett moraliskt ansvar. Så om man vill sortera begreppen så skulle vi kunna säga att vi har ett ansvarsbegrepp som är vidare och skuldbegreppet kopplat till det juridiska.” (Jurist 3)

Juristen lyfte det faktum att det moraliska ansvaret inte försvinner i avsaknad av att ett juridiskt ansvar utkrävs. Samtidigt beskrevs hur ansvaret är brett och innehåller flera element, till skillnad från skulden som rör sig strikt kring handlingen rent juridiskt. Detta perspektiv på skuld och ansvar skiljde sig drastiskt från psykologernas resonemang, där skulden beskrevs som en inneboende känsla som individen har, eller inte har, tillgång till.

”Skuld är en känsla personen har, som man kan vilja väcka för att den ska reparera det den orsakat. Jag tänker att det är dit man vill? Att folk ska känna skuld och ångra skadan de åsamkat andra. Men det kan ingen annan inducera hos någon, eller jag tror det är svårt speciellt för vissa, där skuld har bemötts med aggression, typ när Kim som barn tog på sig skulden för någonting så bemöttes Kim kanske med straff och då slutade Kim ju ta på sig skulden för saker.” (Psykolog 2)

Skulden beskrevs som en känsla individen behöver känna för att i sin tur kunna ansvara för sina handlingar. Det blir tydligt hur psykologen i ovanstående citat beskrev hur individers förmåga till skuld, och sannolikhet att ta på sig skulden för sina handlingar, är ett inlärt beteende. Det beskrevs genomgående hur individen formas av konsekvenser, samtidigt som det juridiska resonemanget kretsade kring det juridiska regelverket här och nu. Juristerna använde mer konkreta termer för att beskriva sina utgångspunkter, medan psykologerna använde mer abstrakta termer och resonemang.

2. Det är många som är ansvariga. I materialet framkom ett antal perspektiv rörande vilka orsakerna var bakom händelsen i butiken, samt vem eller vilka som i sin tur bar ansvar för detta. Det rörde delade meningar kring huruvida det existerar ett kausalt samband mellan Kims uppväxtvillkor och misshandeln av expediten. Både psykologerna och juristerna diskuterade i stor utsträckning orsaksförklaringar bakom händelsen i butiken. Yrkesgrupperna lyfte och poängterade dock olika företeelser som centrala och relevanta. Kims ansvar för handlingen lyftes av psykologer som svårbedömt och komplext, samtidigt som det hos juristerna var tydligt att den som begått en handling också är ansvarig för den.

2.1 Orsaker och kausalitet. Psykologerna lyfte primärt brister i samhället och i föräldrarnas uppfostran som orsaksförklaringar till händelseförloppet. Juristerna lyfte eventualiteter som kan ha uppstått i butiken som kan ha legat till grund för konflikten och vidare misshandeln. Det föreföll tydligt att psykologernas förståelse för situationens uppkomst låg längre tillbaka i tiden, hela vägen till de tidigaste åren, medan juristerna backade bandet till den aktuella dagen för misshandeln.

”Det låter lite flummigt men samhället bär ju ansvar. För att om Kim blivit misshandlad som barn och man inte tagit honom från sina föräldrar så har inte samhället reagerat i tid och inte tagit sitt ansvar att skydda Kim från den misshandeln” (Psykolog 4).

Det redogörs för samhällets ansvar att ingripa när ett barn vanvårdas, och hur samhället brustit i sin uppgift i detta fall. Detta beskrevs upprepat som en orsak till att Kim senare saknat

adekvata förmågor till att hantera situationer likt den i butiken. En av psykologerna menade att: *"Kim har låg frustrationstolerans och dålig impuls kontroll, det i kombination med dispyten och nedsatt förmåga att ta expeditens perspektiv gör det inte konstigt att detta händer."* (Psykolog 4). Uttalandet tydliggör Kims brister som en rimlig orsak till händelsen. En annan psykolog lyfte Kims inlärd beteendemönster sedan barnsben som relevanta: *"...alltså han har något underskott på konflikthantering, och jag bara gissar att Kim har goda skäl att läsa in det värsta hos människor."* (Psykolog 2). Det lyftes att Kim inte fått verktyg för att hantera konflikter enligt rådande normer och regler, samtidigt som Kim lärt sig läsa in onda avsikter hos människor. Det nämndes också att förmågan till känsloreglering var nedsatt som ett resultat av uppväxten. Det blev tydligt att orsakerna hamnade längre bak i tiden, till skillnad från juristernas orsaksbeskrivningar som kan illustreras med citatet:

"Jag tror väl att det kan vara många orsaker, han kan ha varit påverkad av något som gjort att han uppfattat verkligheten på ett annat sätt, han kan ha blivit provocerad att göra det här, och det kan ha varit något innan som vi inte ser. Sedan kan det också vara den enkla anledningen att han sneade för någonting, att han inte fick köpa cigg eller vad det nu kan vara, det kan vara ett rån som gått dåligt till eller vad som helst." (Jurist 3)

Det gavs exempel på många eventuella bakomliggande faktorer där och då i butiken som kan ha legat till grund för att konflikten uppstått och eskalerat. Vid frågan om det fanns ytterligare orsaker gavs svaret: *"Nej, inte mer än att det kan vara båda parternas agerande som gjort det, och möjligt en tredje part, eller psykiska tillståndet utifrån droger och alkohol som sällan blir bra"* (Jurist 3). De relevanta orsaksförklaringarna beskrevs vara nära i tid till själva misshandeln. Det förnekades dock inte att Kims uppväxt haft inverkan på personen Kim sedan blivit, men det godkändes inte som en kausal förklaringsmodell. Detta illustrerades av en jurist: *"Visst kan det vara beklagligt med hans bakgrund men det behöver inte betyda att det varit en direkt verkande orsak till hans handling där och då"* (Jurist 1).

På olika vis lyfte psykologerna också Kims hjärnskador som centrala i sina orsaksförklaringar. De användes som en grund att förstå Kim ifrån. Eftersom att hjärnskadorna fanns konstaterade så uttrycktes vid ett flertal tillfällen i olika intervjuer att dessa var den stora anledningen till att händelsen ägt rum: *"När vi får en konstaterad neurologisk problematik i frontalloben då är det direkt så här okej, det är där jag tänker att det hamnar"* (Psykolog 3), sa ena psykologen i sitt resonemang kring kausala faktorer. Det resonerades kring att skadorna i hjärnan sannolikt var en anledning till avsaknaden av förmågor som impuls kontroll och affektreglering. I det sammanhanget porträtteras Kim också som ett vuxet barn: *"Det är förfärligt så klart men jag tänker att Kim är som en tvååring i en 22 årings kropp, då tänker jag att det kan gå så här illa. Det är inte konstigt."* (Psykolog 4). Utifrån materialet verkade det alltså som att psykologerna härledde konsekvenserna till historiska omständigheter, och de hjärnskador som dessa lett till.

2.2 Alla har ett ansvar för alla. Vem är då ansvarig för det skedda i butiken? Samtliga psykologer menade att det var en svår fråga att bedöma och påtalade upprepade gånger att det var ett komplext fall som kräver komplexa resonemang. I intervjumaterialet av psykologerna fanns en stor enighet kring att uppväxtvillkoren hand i hand med samhällets bristande insatser bar ansvar för Kims senare utagerande beteende. De var dock tydliga med att tillägga att föräldrarna inte borde eller kunde dömas juridiskt för Kims handlingar som vuxen, men att de likväl bär moraliskt ansvar för det. De uttryckte också ett stort medlidande för Kim, vilket gjorde att resonemangen ofta landade i hur Kim bäst kunde hjälpas, snarare än i grad av ansvarsutkrävande.

”Många människor verkar ha en tendens att försöka tillskriva gärna en person orsaken till ett ofta komplext händelseförlopp. Jag tror att det lugnar oss att kunna peka på en person och säga att den här är ansvarig för det som hände och om vi behandlar eller inkapaciterar den personen så kommer det här inte upprepa sig”.
(Psykolog 3)

Citatet ovan illustrerar tankarna kring komplexitet bland psykologerna, där resonemanget också var återkommande i flera av intervjuerna. Återkommande belystes svårighetsgraden i att utnämna en person som ansvarig för händelsen. Det beskrevs också som mindre meningsfullt att gå för långt tillbaka i tiden för att kunna fastställa ansvar: *”Man kan spåra mänskliga reaktioner hur långt som helst. Kims farfars farfar blev kanske vanvårdad och gav upphov till Kims vanvård. Det är skitsvårt att benämna en viss person som ansvarig”* (Psykolog 4). Det lyftes en orimlighet i att detektera handlingar för långt bak i tiden, samtidigt som komplexiteten i att peka ut en person som ansvarig betonades: *”Skulle jag säga att det finns ett ansvar i första hand skulle jag vilja säga att det är samhället”* (Psykolog 2), uttryckte en annan psykolog och underströk att samhället bär det primära ansvaret. *”Socialtjänsten. Skolan. Dagis. Alla dessa bär ansvar”* (Psykolog 1), sa en annan. Om Kim tidigare i livet hade blivit upptäckt och fått hjälp av samhälleliga instanser kunde misshandeln av expediten kanske undkommit, enligt resonemangen. Samtidigt var de noggranna med att markera att ingen annan kan bära det juridiska ansvaret, vilket illustreras med citatet: *”Men vem ska ställas till svars? Socialen? Hans föräldrar? Ja självklart. Moraliskt ansvar det har dem, men vi kan inte juridiskt döma föräldrarna för det Kim gör som vuxen.”* (Psykolog 4).

Förutom sociala instanser och skola nämndes sedvanliga medborgare på olika sätt som ansvariga för situationen. Det fördes resonemang kring att individer är ansvariga för att rösta på politiska partier som på olika sätt vill värna om utsatta människor, och om att alla människor på olika sätt ansvarar för varandra.

”Alla har ansvar för alla. De människor som Kim vuxit upp med, föräldrar, klasskamrater, lärare, grannar. Alla har ett ansvar för alla, att hjälpa varandra förstå vilka beteenden som ger vilka konsekvenser och hjälpa varandra reglera känslor och samarbeta, kompromissa, hantera frustration, vänta på belöningar. Det innebär inte att jag tycker att alla människor ska ställas till svars för det här. Men jag tycker att alla har ett ansvar att hjälpa folk att fungera tillsammans med andra människor.” (Psykolog 3)

Att alla ansvarar för alla sammanfattar mycket som sades rörande det diskuterade ansvaret under psykologintervjuerna. Det uttryckte också en viss omtänksamhet kring Kim som individ. De omtänksamma tankarna och empatin för Kim var genomgående i intervjuerna med psykologerna: *”Jag har lite olika tankar, men det som sticker ut mest är att det är tragiskt. Han hade inte de rätta förutsättningarna för att utvecklas”* (Psykolog 1) sades som en allmän reflektion kring fallbeskrivningen. Det nämndes flertalet gånger att Kim hade behövt olika typer av hjälp och stöd. Frånvaron av detta stöd och denna hjälp skapade utrymme för att förlägga ansvaret hos andra aktörer som förorsakat denna brist i Kims liv. Samtidigt var psykologerna noggranna med att understryka att bakgrunden inte rättfärdigar handlingen, utan förklarar den – och på vissa vis ansvarar för den. Kim lyftes alltså som det centrala offret i fallbeskrivningen, ett offer för samhällets brister. Detta till skillnad från juristernas resonemang där det primära offret var butiksbiträdet: *”Jag tänker att det är tragiskt för framförallt målsägande, men även för Kim då”* (Jurist 3).

2.3 Den som begår handlingen är ansvarig för den. Det går av juristernas intervjuer att utläsa en enighet kring att Kim är den ansvariga för handlingen gentemot expediten. Det gjordes upprepade gånger i samtliga juristintervjuer tydligt att ingen annan än Kim kan bära

ansvar för det beteende Kim uppvisar: ”Det är ju självklart Kims ansvar det kan man inte komma ifrån” (Jurist 4). Det utsluts inte att konflikten kan ha initierats av expediten, eller att andra aktörer har spelat in, men det faktum att Kim utdelat slag kvarstår – och Kim är därför ansvarig. ”Den som begår en gärning är ju ansvarig för den” (Jurist 1), tydliggjordes på flera sätt. Det nämndes vidare att individen kan ha en förvrängd verklighetsuppfattning, men även det medför en typ av ansvar:

”Om han har en psykosjukdom då är han ju inte ansvarig för sina handlingar då ska han vårdas. Men jag utläser inte att det är det utan jag utläser att han vet vad han gjort, det är inte så att han trott att han spelade dataspel eller annat utan han har gjort detta medvetet och då är han ansvarig för sina handlingar, eller skyldig till brott.” (Jurist 2)

Om Kim varit psykosjuk hade han inte varit lika ansvarig för sina handlingar, men detta bedömdes inte vara fallet utifrån informationen. Det bedömdes heller inte vara så att föräldrarna kunde utkrävas på ansvar. Deras ansvar som föräldrar lyftes upp, men det faktum att Kim begick handlingen i vuxen ålder var avgörande för att föräldrarna skulle lämnas utanför den juridiska ansvarsrelationen. Det tydliggjordes:

”I ett tidigare skede är det naturligtvis massa ansvar man skulle kunna utkräva från föräldrarna, de har ju våldfört sig. Men orsakerna till att du blev som du och jag blev som jag, de är så komplicerade så det går inte att säga. Det finns ingen adekvat kausalitet som säger att absolut bara för att min pappa slog mig den torsdagen så blev jag inte domare. Utan istället blev jag missbrukare. Det är ju inte oförenligt men det går inte att säga så.” (Jurist 1)

I juristintervjuerna blev det tydligt att Kims bakgrund blev satt i parentes och inte beaktad vid bedömningen av händelseförloppet i butiken. Butiksbiträdet som målsägande blev aktören som värnades mest om. Kims lidande erkändes och kommenterades, men utan att bli bärande för någon bedömning: ”Gällande mina sympatier så absolut färgas jag av bakgrunden. Men tittar jag på det juridiskt så, om det inte haft en direkt koppling till hans gärning så ska det inte beaktas i ansvarsdelen” (Jurist 1). Det som ska beaktas i ansvarsbedömningen är de omständigheter direkt kopplade till händelseförloppet och inget annat. Det lyftes att samhället i någon filosofisk bemärkelse bär en typ av ansvar för Kims livsöde, samtidigt som Kim ändå behöver ansvara för sina handlingar.

Diskussion

Studiens övergripande syfte var att undersöka hur juristers och psykologers bedömningar av gärningspersoners ansvar, skuld och klandervärdhet påverkas av kännedom om den tilltalades uppväxtmiljö, bestående av utsatthet för barnmisshandel. Dessutom undersöktes om det fanns någon skillnad i hur yrkesgruppen jurister tänker kring dessa ansvarsbedömningar i jämförelse med yrkesgruppen psykologer. Därutöver var syftet att få fördjupade insikter kring hur respektive yrkesgrupp resonerar beträffande fallbeskrivningen med dess bakgrundsinformation. Hypotesen att yrkesgrupperna skulle skatta lägre moraliskt ansvar vid tillgång till bakgrundsinformation fick stöd i denna studie, likaså hypotesen att de skulle skatta lägre kausalt ansvar i samma läge. Däremot fick hypotesen att yrkesgrupperna skulle skatta lägre juridiskt ansvar vid tillgång till bakgrundsinformation inget stöd, utan fick motsatt resultat. Bedömningen av juridiskt ansvar visade sig vara högre då tillgång till bakgrundsinformation fanns, i synnerhet för jurister där det var signifikant högre. Resultaten

visade också att både psykologer och juristers skattningar av empati var signifikant högre när de hade tillgång till bakgrundsinformationen om Kim.

I de kvalitativa intervjuerna framkom en splittrad och mångfacetterad syn på begreppet ansvar mellan yrkesgrupperna. Juristerna beskrev det närmare som ett juridiskt verktyg, jämfört med psykologerna som beskrev det som ett inre väsen hos individen. Orsakerna till händelsen beskrevs ligga längre bak i tiden för psykologerna, och i det aktuella tidsrummet för misshandeln hos juristerna. Medan psykologerna beskrev det hela som ett komplext fall med svåra slutsatsdragningar, beskrev juristerna uppenbarheten i Kims ansvar.

Moraliskt ansvar

Att yrkesgrupperna skattade lägre moraliskt ansvar vid tillgång till bakgrundsbeskrivningen kan förstås i ljuset av den i inledningen beskrivna teorin Theory of Dyadic Morality (TDM). Teorin beskriver hur bedömningar av ansvar och skuld påverkas av kännedom kring förövarens etiologi (Robbins & Litton, 2018). Att det moraliska ansvaret tycktes vara känsligt för etiologisk information av detta slag stödjer teorin. Att Kim i bakgrundsinformationen skildrades som ett offer kan alltså vara en anledning till att deltagarnas moraliska skattningar var lägre då detta fanns tillgängligt. Precis som Robbins och Litton (2018) beskriver moraliskt agentskap är det möjligt att Kim av båda yrkesgrupperna sågs mer som en moralisk agent utan kännedom kring uppväxtvillkoren, och som en moralisk patient med kännedom om desamma. Kim bedömdes därmed av deltagarna mindre negativt och med mindre moraliskt ansvar då bakgrundsinformationen fanns till hands. Kim kan då ha ansetts vara ett offer för skada istället för enbart en förövare.

Den i inledningen presenterade teorin Culpable Control Model of Blame (CCM; Rogers et al., 2019) kan också här utgöra en möjlig förklaring till utfallet kring det moraliska ansvaret. Då en gärningsperson med ogillad karaktär enligt CCM kommer bedömas ha större uppsåt (än en omtyckt gärningsperson) kan det antas att bakgrundsinformationen fick deltagarna att tycka mer om Kim. Utifrån skattningarna kring empati framgår att båda yrkesgrupperna kände mer empati med Kim då de fick information kring utsattheten i barndomen. Det är möjligt att denna empati skulle kunna medföra att Kim blir mindre ogillad jämfört med utan denna information. Om uppsåtet då uppfattades som lägre då Kims uppväxtvillkor skildrades är det rimligt att skattningarna av det moraliska ansvaret av den anledningen också blev lägre.

Kausalt ansvar

Det kausala ansvaret bedömdes som lägre av båda yrkesgrupperna då de hade tillgång till bakgrundsinformation. I intervjuerna framkom dock skillnader mellan juristernas och psykologernas retorik. Psykologerna talade om ett kausalt samband mellan utsattheten i barndomen och Kims våldsbenägenhet i relation till expediten i butiken. Barndomen lyftes som en av de främsta orsakerna till att misshandeln av expediten ägt rum. Frånvaro av olika sociala instanser tillsammans med en kärlekslös barndom ringades in som centrala orsaker. Juristerna däremot såg inga som helst sådana samband utan menade att ingen adekvat kausalitet förelåg mellan barndomen och det vuxna våldsamma beteendet. Trots att juristerna beskrev bakgrundsinformationen som fiktion och för rätten värdelöst, skattades det kausala ansvaret signifikant lägre vid tillgång till bakgrundsinformation (jämfört med utan) i enkätundersökningen. Denna skillnad skulle kunna bero på att de intervjuade juristernas resonemang skiljer sig från resterande jurister som besvarade enkäten. Den skulle också kunna bero på att jurister anser att bakgrundsinformationen inte *bör* påverka bedömningen av kausalt ansvar – men att den ändå gör det.

Miller och Gunasegaram (1990) menar att den kausala kraften ökar när alla tidigare händelser (fram till den aktuella händelsen) kan ordnas i en kausal kedja där varje enskild händelse leder direkt till nästa. Det är möjligt att psykologerna i större utsträckning upplevde en stark kausal kedja mellan misshandeln i Kims barndom och Kims misshandel av expediten. Detta samtidigt som juristerna sett kedjan som betydligt kortare och enbart kring händelsen i butiken.

Det faktum att det kausala ansvaret bedömdes som lägre vid kännedom kring uppväxtvillkor kan tala för en viss deterministisk människosyn. Att vissa uppväxtvillkor godtas som ansvarsbefrielse för handlingar i vuxen ålder rimmar med föreställningen om en begränsad fri vilja. Detta var ett ämne som på olika sätt genomgående lyftes under intervjuerna. Det nämdes av en psykolog att Kim var ett barn fast i en vuxen kropp, och av en annan att det är svårt att någonsin ta ansvar som hjärnskadad. Vid den uppväxt som Kim har haft, blir de kausala krafterna bak i tiden alltså starkare, enligt resonemangen. Att tankar kring fri vilja och determinism påverkat eller avgjort ställningstaganden kring ansvar i detta fall är möjligt.

Juridiskt ansvar

Gällande de juridiska skattningarna kan flera tolkningar av resultaten göras. Det faktum att juristerna skattade signifikant högre juridiskt ansvar då de hade kännedom kring Kims uppväxtvillkor skulle kunna förklaras med hjälp av ett fenomen kallat *the backfire effect* (Barnett, Brodsky, & Price, 2007). Effekten innebär att individer som får information om misshandel i barndomen använder det som ett rättfärdigande för ett hårdare straff. Grisso (2002) menar att kliniker som (expert)vittnar för ungdomar som begår brott och försöker beskriva samband mellan deras barndom och nuvarande ungdomsbrottslighet ökar skuldtilskrivningen. Det övertygar rätten (jurymedlemmar i fallet) att ungdomen är permanent skadad och sannolikt kommer begå fler brott i framtiden. Det är en möjlig förklaringsmodell till varför juristerna i föreliggande studie utdömde ett större juridiskt ansvar vid kännedom kring barnmisshandeln. Vidare presenterar Stevenson, Bottom och Diamond (2010) i en studie att miljöomständigheter med barnmisshandel som inslag gav högre tillskrivningar av skuld och ansvar än utan barnmisshandel. De menar att det beror på att förövaren ses som "skadat gods" och aldrig kan rehabiliteras. Därmed förtjänar personen ett högre straff. Kim kan av juristerna ha bedömts som detta skadade gods, och det är möjligt att de därför ansett rehabiliteringsmöjligheterna som begränsade eller obefintliga.

Ytterligare en förklaringsmodell kan hittas i Graham, Weiner och Sahars (1997) studie där författarna beskriver *retributiva mål* som en orsak till att strängare straff utdelas vid viss information. Graham et al. (1997) menar att juryns vilja att "ge igen" prediceras av hur mycket kontroll och ansvar de uppfattar den tilltalade ha. Om juryn uppfattar att den tilltalade haft uppsåt, vilket kan utgå ifrån i förevarande studies intervjuer, så ökar deras ilska och vilja att den tilltalade ska "få vad den förtjänar". Utifrån antagandet kan juristerna alltså haft en intention att ge igen.

Vidare nämnde samtliga jurister uttryckligen i intervjuerna att bakgrunden inte hade någon som helst inverkan på det juridiska ansvaret. Samtidigt visade enkätenskattningarna en sänkning i moraliskt ansvar och en ökning i juridiskt ansvar vid tillgång till informationen. Diskrepansen mellan resonemang och intuitiv tolkning kan jämföras med den som nämns i inledningen där Stalan och Henrys enkätstudie (1994) visade på förmildrat ansvar vid barnmisshandel, jämfört med Garvey et al:s (1998) intervjustudier där jurymedlemmar menade att sådana faktorer ska ignoreras. Det går inte att utesluta att juristerna på ett överdrivet sätt ville markera att bakgrunden i fallet inte spelade roll för ansvarsbedömningen, och därför överkompenserade genom att skatta högre då denna fanns med.

Det faktum att skillnaden i juridisk ansvarstillskrivning ökade till en mycket högre grad för juristerna än för psykologerna kan ha flera orsaker. De studier som visar att jurymedlemmar ser den tilltalade som omöjlig att rehabilitera kanske inte är applicerbara på psykologer. Till yrket arbetar (en stor del) psykologer med att förstå och förändra psykisk (o)hälsa. Det är möjligt att gruppen ser mer flexibelt på människans föränderlighet och förmåga att få hjälp av exempelvis kriminalvård. I intervjuerna framkom upprepade gånger från psykologernas håll att Kim var i behov av vård och att Kim inte har fått rätt hjälp. En tolkning av det kan vara att psykologerna förstår sig att Kim med vård och rätt hjälp inte kommer upprepa dessa våldsamma beteenden.

Studiens begränsningar

I studiens fallvinjett försökte attribut som etnicitet, klass och kön hållas neutrala genom exempelvis det könsneutrala namnet Kim. Det går dock inte att utesluta att Kim och butiksbiträdet tillskrivits olika attribut som sedan kommit att påverka bedömningen. Exempelvis beskrev samtliga intervjudeltagare Kim som en man och butiksbiträdet som en kvinna, vilket kan ha påverkat resonemangen.

I gruppen jurister ingick advokater, åklagare och domare. Det är möjligt att dessa grupper, trots gemensam grundutbildning, skiljer sig tillräckligt mycket från varandra för att studeras separat. Fördelningen dem emellan var heller inte jämn då advokater var överrepresenterade ($n = 134$), jämfört med åklagare ($n = 53$) och domare ($n = 80$). Då det i domstol är åklagarens roll att bevisa att ett brott begåtts, och försvarsadvokatens roll att biträda den tilltalade kan det innebära att grupperna haft olika fokus i fallvinjetten.

I den kvantitativa delen av studien skapades index för de items som syftade till att mäta samma variabel genom beräkning av medelvärden. För juridiskt respektive kausalt ansvar skapades index bestående av tre enkätpåståenden vardera, till skillnad från moraliskt ansvar som endast mättes med en item – ”Kim är moraliskt ansvarig”. Det råder därmed viss osäkerhet kring tillförlitligheten och validiteten i hur moraliskt ansvar har mätts i denna studie, och dessa resultat bör därför tolkas med viss försiktighet.

Det kvalitativa arbetet byggde på förhållandevis få deltagare ($n = 8$) med hälften jurister och hälften psykologer. Detta innebär att de kvalitativa resultaten bör tolkas med försiktighet. Det faktum att det kvalitativa analysarbetet genomfördes av en person kan också utgöra en begränsning då Braun och Clarke (2013) lyfter fördelarna med att två personer analyserar data.

Förslag till framtida forskning

Mycket av variansen som ses i deltagarnas bedömningar av skuld och ansvar kan inte spåras till effekten av etiologisk information. Även om detta inte ogiltigförklarar slutsatserna ovan föreslår det en viktig kvalifikation, nämligen att kausalinformationens inverkan på uppfattningar av ansvar för brott inte ensamt är avgörande. Dock behövs studier som tittar på hur dessa faktorer kan samspela ihop med andra element, som etnicitet, klass, kön, tidigare kriminellt beteende, utseende och dylikt. Det går inte att utesluta att effekten av etiologi blir starkare (eller svagare) i kombination med andra faktorer. Finns det någon skillnad på reaktiv och instrumentell aggression kopplat till fallet? Spelar det någon roll om aggressionen grundade sig i en bristande impuls kontroll jämfört med en planerad misshandel? Spelar etiologin roll i alla sorters brott eller bara vissa typer? Finns det omständigheter där etiologi inte längre spelar någon roll för bedömning av ansvar, som vid terrorbrott eller serievåldtäkter?

Vidare visar studier att politisk ideologi predicerar till vilken grad individer skuldbeläggs för sina personliga problem. Enligt amerikanska studier tillskriver konservativa, i större utsträckning än liberaler, individen orsaken för saker som fattigdom (Zucker & Weiner,

1993), hemlöshet (Pellegrini, Querolo, Monarrez, & Valenzuela, 1997) och kriminalitet (Carroll, Perkowitz, Lurigio, & Weaver, 1987). Liberala jurymedlemmar visade sig vara mer benägna att se misshandel i barndom som förmildrande omständigheter, jämfört med konservativa. Därför är det ytterst aktuellt att diskutera och studera politiska åsikter och dess inverkan på ansvarsbedömningar i svenska kontexter. Detta i synnerhet då svenska nämndemän är politiker. Trots att jurister inte (med nödvändighet) är politiker utesluter det inte politiska övertygelser som kan komma att påverka bedömningar i arbetet.

Slutsatser

Studiens resultat var delvis förväntat och delvis oväntat. Bakgrundsinformationen visade sig sänka skattningarna av moraliskt och kausalt ansvar hos båda yrkesgrupperna, och höja skattningen av juridiskt ansvar för jurister. Yrkesgrupperna talade olika kring ansvar (i fallet) där juristerna i huvudsak belyste Kims ansvar medan psykologerna också talade om samhällets ansvar. Eventuellt finns en diskrepans mellan hur jurister talar om bakgrundsinformationens inverkan på brottsligt ansvar och hur de intuitivt skattar ansvar. Detta då juristernas ansvarsskattningar både sjönk (moraliskt och kausalt) och ökade (juridiskt) i bakgrundsinformationens närvaro, medan de i intervjuerna framställde informationen som obetydlig för ansvaret.

Avslutningsvis är denna typ av forskning inte bara en del av teoretiska framsteg inom psykologi och juridik, utan har också potential att förändra lag och allmän ordning. Att förstå faktorer som påverkar rätten i sitt beslutsfattande kan vara av stor vikt, både för den enskilda individen och för samhället i stort. Det kan exempelvis vara av vikt för försvarare för att veta hur de bäst ska lägga upp bevisning. I synnerhet i fall där frivårdens personutredning lyfter upp bakgrundsomständigheter likt Kims. Det kan också vara av vikt för domare och nämndemän att känna till på vilket sätt denna typ av information kan komma att påverka en. Samtidigt kan det vara av vikt för straffprocessrättens utformning. I vilket skede bör personalia presenteras? Bör omständigheter från personutredningen tillåtas påverka fallets utfall? Går det någonsin att garantera att de inte, under några omständigheter, ändå gör det?

Referenser

- Advokatsamfundet. (2020) *Sök advokat*. Hämtad 2020-08-29, från:
<https://www.advokatsamfundet.se/Behover-du-advokat/Sok-advokat/>
- Alvehus, J. (2019) *Skriva uppsats med kvalitativ metod: en handbok*. Liber.
- Asp, P., Ulväng, M., & Jareborg, N. (2013) *Kriminalrättens grunder*. Lustus.
- Alicke, M. D. (2000). Culpable Control and the Psychology of Blame. *Psychological Bulletin.*, 126(4), 556-574. <https://doi.org/10.1037W0033-2909.126.4.556>
- Appelbaum, P. S., Scurich, N., & Raad, R. (2015). Effects of behavioral genetic evidence on perceptions of criminal responsibility and appropriate punishment. *Psychology, Public Policy, and Law*, 21(2), 134–144.
<http://dx.doi.org/10.1037/law0000039>
- Barnett, M. E., Brodsky, S. L., & Davis, C. M. (2004). When mitigation evidence makes a difference: Effects of psychological mitigating evidence on sentencing decisions in capital trials. *Behavioral Sciences & the Law*, 22(6), 751–770.
<http://dx.doi.org/10.1002/bsl.591>
- Barnett, M. E., Brodsky, S. L., & Price, J. R. (2007). Differential impact of mitigating evidence in capital case sentencing. *Journal of Forensic Psychology Practice*, 7(1), 39

- 45. http://dx.doi.org/10.1300/J158v07n01_04
- Braun, V., & Clarke, V. (2006). Using thematic analysis in psychology. *Qualitative Research in Psychology*, 3(2), 77-101. <https://org.doi/10.1191/1478088706qp063oa>
- Carroll, J. S., Perrowitz, W. T., Lurigio, A. J., & Weaver, F. M. (1987). Sentencing goals, causal attributions, ideology, and personality. *Journal of personality and social psychology*, 52(1), 107–118. <https://doi.org/10.1037//0022-3514.52.1.107>
- Cheung, B., & Heine, S. (2015). The Double-Edged Sword of Genetic Accounts of Criminality: Causal Attributions From Genetic Ascriptions Affect Legal Decision Making. *Personality & Social Psychology Bulletin*, 41(12), 1723-1738. <https://org.doi/10.1177/0146167215610520>
- Egidius, H. (2008) *Natur och Kulturs Psykologilexikon*. Natur & Kultur Akademisk
- Garvey, S. P. (1998). Aggravation and mitigation in capital cases: What do jurors think. *Columbia Law Review*, 98(6), 1538-1576. <https://doi.org/10.2307/1123305>
- Fuss, J., Dressing, H., & Briken, P. (2015). Neurogenetic evidence in the courtroom: A randomised controlled trial with German judges. *Journal of Medical Genetics*, 52(11), 730-737. <https://org.doi/10.1136/jmedgenet-2015-103284>
- Graham, S., Weiner, B., & Sahar, S. (1997) An Attributional Analysis of Punishment and Public Reacts to O. J Simpson. *Personality and Social Psychology Bulletin*. 23(4), 331-346. <https://org.doi/10.1177/0146167297234001>
- Gray, K., & Wegner, D. (2011). To escape blame, don't be a hero—Be a victim. *Journal of Experimental Social Psychology*, 47(2), 516-519. <http://dx.doi.org/10.1016/j.jesp.2010.12.012>
- Grisso, T. (2002). Using what we know about child maltreatment and delinquency. *Children's Services: Social Policy, Research, & Practice*, 5(4), 299-305. https://doi.org/10.1207/S15326918CS0504_6
- Heath, W. P., Stone, J., Darley, J. M., & Grannemann, B. D. (2003). Yes, I did it, but don't blame me: Perceptions of excuse defenses. *Journal of Psychiatry & Law*, 31(2), 187–226. <https://org.doi/10.1177/009318530303100204>
- Kelley, H. H. (1973). The processes of causal attribution. *American Psychologist*, 28(2), 107–128. <https://doi.org/10.1037/h0034225>
- Kroll, T., & Neri, M. (2009) Designs for Mixed Methods Research. I A, Sharon, E. J Halcomb. *Mixed Methods Research for Nursing and the Health Sciences*. (s. 31–49). Wiley-Blackwell.
- Kriminalvården. (2020). *Personutredning*. Hämtad 2020-10-18, från: <https://www.kriminalvarden.se/lattlast/frivard-for-familj-och-vanner/personutredning/>
- Kvale, S., & Brinkmann, S. (2014) *Den kvalitativa forskningsintervjun*. Studentlitteratur AB.
- Lynch, M., & Haney, C. (2000). Discrimination and Instructional Comprehension: Guided Discretion, Racial Bias, and the Death Penalty. *Law and Human Behavior*, 24(3), 337-358. <https://doi.org/10.1023/A:1005588221761>.
- McKenna, M. (2012). Conversation and Responsibility. In *Conversation and Responsibility* (p. Conversation and Responsibility, kapitel 4). Oxford University Press. <https://org.doi:10.1093/acprof:oso/9780199740031.001.0001>
- Miller, D., & Gunasegaram, S. (1990). Temporal Order and the Perceived Mutability of Events: Implications for Blame Assignment. *Journal of Personality and Social Psychology*, 59(6), 1111-1118.
- Monterosso, J., Royzman, E. B., & Schwartz, B. (2005). Explaining away responsibility: Effects of scientific explanation on perceived culpability. *Ethics & Behavior*, 15, 139–158. http://dx.doi.org/10.1207/s15327019eb1502_4
- Nationalencyklopedin. *Moral*. Hämtad 2020-08-01 <https://www.ne.se/uppslagsverk/encyklopedi/lang/moral>

- Pellegrini, R. J., Queirolo, S. S., Monarrez, V. E., & Valenzuela, D. M. (1997). Political identification and perceptions of homelessness: attributed causality and attitudes on public policy. *Psychological reports*, 80(3 del 2), 1139–1148. <https://doi.org/10.2466/pr0.1997.80.3c.1139>
- Psykologiguident. (2020). *Sök på psykologiguident*. Hämtad 2020-09-07, från <https://www.psykologiguident.se/search?C=SrchPS>
- Robbins, P., Litton, P. (2018). Crime, punishment, and causation: The effect of etiological information on the perception of moral agency. *Psychology, Public Policy, and Law*, 24(1), 118-127. <http://dx.doi.org.ezproxy.ub.gu.se/10.1037/law0000146>
- Rogers, R., Alicke, D. M., Taylor, G. S., Rose, D., Davis, L. T., Bloom, D. (2019). Causal deviance and the ascription of intent and blame. *Philosophical psychology*, 32(3), 404-427. <https://doi.org/10.1080/09515089.2018.15640>
- Sandys, M., Pruss, H. C., & Walsh, S. M. (2009). Aggravation and mitigation: Findings and implications. *Journal of Psychiatry & Law*, 37, 189–236. <http://dx.doi.org/10.1177/009318530903700204>
- Shoemaker, D. (2011). Attributability, Answerability, and Accountability: Toward a Wider Theory of Moral Responsibility *. *Ethics*, 121(3), 602-632. <https://org.doi/10.1086/659003>
- SFS 1962:700. *Brottsbalken*. https://www.riksdagen.se/sv/dokumentlagar/dokument/svensk-forfattningssamling/brottsbalk-1962700_sfs-1962-700
- SFS 1942:740. *Rättegångsbalken*. https://www.riksdagen.se/sv/dokumentlagar/dokument/svensk-forfattningssamling/rattgangsbalk-1942740_sfs-1942-740
- Stevenson, M. C., Bottoms, B. L., & Diamond, S. S. S. (2010). Jurors' discussions of a defendant's history of child abuse and alcohol abuse in capital sentencing deliberations. *Psychology, Public Policy, and Law*, 16(1), 138. <https://doi.org/10.1037/a0018404>
- Talbert, M. (2016). *Moral responsibility*. Cambridge UK: Polity
- Zetterström, S. (2017) *Juridiken och dess arbetssätt: en introduktion*. Lustus.
- Zucker, G. S., & Weiner, B. (1993). Conservatism and perceptions of poverty: An attributional analysis. *Journal of Applied Social Psychology*, 23(12), 925-943. <https://doi.org/10.1111/j.1559-1816.1993.tb01014.x>
- Åklagarmyndigheten. (2020). *Åklagarområden*. Hämtad 2020-09-04, från: <https://www.aklagare.se/kontakt/aklagarom>

Bilaga 1

Vänligen läs texten nedan och svara sedan på frågorna på baksidan genom att ringa in siffran som bäst överensstämmer med dina tankar.

Kim, 22, år har gripits av polis misstänkt för grov misshandel. Kim gick in i en mataffär och hamnade i bråk med expediten bakom disken. Konflikten eskalerade och det slutade med att Kim misshandlade expediten. Enligt videoupptagning från butiken och oberoende vittnesmål sparkade Kim expediten upprepade gånger i huvudet efter att expediten slagits till golvet. Expediten blev allvarligt skadad, men beräknas återhämta sig från sina skador.

Bakgrund

Enligt medicinska och psykiatriska utredningar framgår att Kim saknar förmågan att känna omsorg för andra personer. Enligt dokumentation och journal från socialtjänst var Kim var ett normal fungerande barn, som önskade sig bekräftelse och uppmärksamhet från sina föräldrar. Detta skedde dock inte. Istället genomlevde Kim allvarlig psykisk och fysisk misshandel från sina föräldrar under hela sin barndom. De var drogmissbrukare och skadade dagligen Kim. De låste regelbundet in Kim på rummet flera dagar i streck och misshandlade Kim när Kim kissade på golvet. För att överleva rymde Kim hemifrån och lärde sig att klara sig själv och försvara sig på gatan. Kim utvecklade ett kallt, känslolöst uppträdande och hamnade ofta i bråk och slagsmål, och kände aldrig skuld eller ånger. I samband med en av misshandlarna behövde Kim sjukvård och en magnetröntgen av hjärnan gjordes tillsammans med andra neurologiska tester. Läkaren konstaterade abnormiteter i prefrontalcortex och andra delar av hjärnan som associeras med förmåga till empati och moraliskt omdöme. Dessa abnormiteter orsakades sannolikt av misshandeln Kim upplevde genomlevde under barndomen

Bilaga 2

Tankar kring brottslighet

Denna studie är del av ett examensarbete på psykologprogrammet vid Göteborgs universitet. Studien undersöker tankar och inställningar kring viss brottslighet. Ditt deltagande är frivilligt och du kan när som helst avbryta deltagandet. Om du väljer att inte delta eller vill avbryta ditt deltagande behöver du inte uppge varför. Dina svar är anonyma och alla uppgifter behandlas konfidentiellt. All insamlad data förvaras säkert.

På baksidan finner du en fallbeskrivning. Vänligen läs denna och svara sedan på frågorna genom att ringa in den siffra som bäst överensstämmer med dina tankar. På sista sidan finner du slutligen några bakgrundsfrågor att fylla i.

Om du har några som helst frågor kring studien eller vill ta del av resultatet kan du kontakta mig på evelina.dervisoski@psy.gu.se. Stort tack för att du bidrar. /Evelina Dervisoski

**GÖTEBORGS
UNIVERSITET**

Vänligen läs texten nedan och svara sedan på frågorna på baksidan genom att ringa in siffran som bäst överensstämmer med dina tankar.

Kim, 22, år har gripits av polis misstänkt för grov misshandel. Kim gick in i en mataffär och hamnade i bråk med expediten bakom disken. Konflikten eskalerade och det slutade med att Kim misshandlade expediten. Enligt videoupptagning från butiken och oberoende vittnesmål sparkade Kim expediten upprepade gånger i huvudet efter att expediten slagits till golvet. Expediten blev allvarligt skadad, men beräknas återhämta sig från sina skador.

Bakgrund

Enligt medicinska och psykiatriska utredningar framgår att Kim saknar förmågan att känna omsorg för andra personer. Enligt dokumentation och journal från socialtjänst var Kim var ett normalfungerande barn, som önskade sig bekräftelse och uppmärksamhet från sina föräldrar. Detta skedde dock inte. Istället genomlevde Kim allvarlig psykisk och fysisk misshandel från sina föräldrar under hela sin barndom. De var drogmissbrukare och skadade dagligen Kim. De låste regelbundet in Kim på rummet flera dagar i streck och misshandlade Kim när Kim kissade på golvet. För att överleva rymde Kim hemifrån och lärde sig att klara sig själv och försvara sig på gatan. Kim utvecklade ett kallt, känslolöst uppträdande och hamnade ofta i bråk och slagsmål, och kände aldrig skuld eller ånger. I samband med en av misshandlarna behövde Kim sjukvård och en magnetröntgen av hjärnan gjordes tillsammans med andra neurologiska tester. Läkaren konstaterade abnormiteter i prefrontalcortex och andra delar av hjärnan som associeras med förmåga till empati och moraliskt omdöme. Dessa abnormiteter orsakades sannolikt av misshandeln Kim upplevde genomlevde under barndomen.

1) I vilken utsträckning anser du att orsaken till Kims agerande i samband med misshandeln kan tillskrivas...

a) Kim som individ	(inte alls)				(helt och hållet)
	1	2	3	4	5
b) Yttre omständigheter i den aktuella situationen	1	2	3	4	5
c) Historiska omständigheter	1	2	3	4	5

2) Kim är juridiskt ansvarig (enligt lagstiftning och domstolsutslag) för misshandeln

Instämmer inte alls		Instämmer delvis		instämmer helt
1	2	3	4	5

3) Kim är moraliskt ansvarig (enligt mina grundläggande föreställningar om vad som är rätt/fel (normer), gott/ont (värden) och rimligt/orimligt) för misshandeln

Instämmer inte alls		Instämmer delvis		instämmer helt
1	2	3	4	5

4) Kim är ensamt ansvarig för konsekvenserna av sitt agerande

Instämmer inte alls		Instämmer delvis		instämmer helt
1	2	3	4	5

5) Kims föräldrar bär moraliskt ansvar för misshandeln

Instämmer inte alls		Instämmer delvis		instämmer helt
1	2	3	4	5

6) Kims uppväxtvillkor är troligtvis orsaken bakom upprinnelsen till denna händelse

Instämmer inte alls		Instämmer delvis		instämmer helt
1	2	3	4	5

7) Jag känner empati med Kim

Instämmer inte alls		Instämmer delvis		instämmer helt
1	2	3	4	5

8) Det är enkelt att avgöra vem som bär det juridiska ansvaret

Instämmer inte alls		Instämmer delvis		instämmer helt
1	2	3	4	5

9) Det råder ingen tvekan om att Kim är skyldig till misshandel

Instämmer inte alls		Instämmer delvis		instämmer helt
1	2	3	4	5

10) Kims bakgrund och uppväxtvillkor kan göra Kim mindre klandervärd för misshandeln

Instämmer inte alls		Instämmer delvis		instämmer helt
1	2	3	4	5

11.) I vilken utsträckning har följande legat till grund för dina skattningar ovan

a) Rättsliga aspekter (rekvisit, bevis osv)	(inte alls) 1	2	3	4	(helt och hållet) 5
b) Mina egna moraliska överväganden	1	2	3	4	5
c) Psykologiska beaktanden	1	2	3	4	5

Är det något du vill tillägga eller har synpunkter på?

Bakgrundsfrågor

Ålder: _____ år

Vilken är din högsta utbildningsnivå?

- Påbörjade eftergymnasiala studier
- Kandidatexamen
- Masterexamen (eller jurkand)
- Ytterligare fördjupande utbildning: _____
- Övrigt: _____

Vilket ämne eller inriktning har du studerat?

- Juridik
- Psykologi
- Annat: _____

Vilken är din yrkestitel?

- Advokat
- Åklagare
- Domare
- Psykolog
- Annat: _____

Vilket kön har du? Med kön menas könsidentitet, alltså det kön du själv känner dig som.

- Kvinna
- Man
- Annat alternativ
- Osäker
- Vill ej svara

Tack för ditt medverkande!

/Evelina Dervisoski,

Evelina.dervisoski@psy.gu.se

Bilaga 3

Intervjuguide

1. Spontana och intuitiva tankar

- Vad tänker du spontant kring fallet du nyss fått höra?
- Finns det något särskilt i fallet som du fastnade vid?

2. Orsakerna bakom händelsen

- Vad tänker du är orsaken till att den här situationen har uppstått?
 - o Finns det fler orsaker?
 - o Kan man se på det på något annat sätt? Hur/Varför?

3. Ansvar

- Vem anser du bär ansvar för det som har hänt?
 - o Någon mer/annan? På vilket sätt? Hur tänker du då?
- Vad är ansvar?
- Finns det olika typer av ansvar?
- Påverkar omständigheterna i fallet din syn på Kims ansvar?
 - o Hade det varit annorlunda om du inte haft någon kännedom kring bakgrunden?
 - o Hade du sett annorlunda på gärningen med en annan bakgrund?
 - o Hade du sett annorlunda på Kims ansvar med en annan bakgrund?
 - o Är det relevant att ha kännedom kring sådana här faktorer för att kunna fastställa ansvar? Och skuld?
- Finns det någon skillnad på ansvar och skuld?
- Vad hade krävts för att du inte ska se Kim som ansvarig?
- Borde någon mer än Kim ställas till svars för det som hände?
 - o Vem? Varför/Varför inte?
 - o Ev: Bär föräldrarna någon form av ansvar i detta?
 - Vilket? Hur?
 - Eller någon annan? Samhällsinstanser? Socialtjänsten? Skolan?

4. Händelsen/gärningen

- Hade det varit mer/mindre okej om det varit planerat?
 - o Varför/varför inte?
- Hur hade du som yrkesperson tänkt kring detta fall under en huvudförhandling?
- Tänker du att någonting i fallet medför förmildrande omständigheter?
- Utifrån informationen du har, tänker du att Kim ville begå denna handling/begick handlingen med uppsåt?
 - o Utifrån bakgrunden, tänker du att Kim hade möjlighet att välja/göra annorlunda? Har man alltid/aldrig det? (beroende på svar)
 - o *Ev: tänker du att handlingen var ond?*

5.) Framtid (sekundärt)

- Vad tycker du man borde göra med Kim?
- Vad behöver Kim? Varför?
- Vad är bäst för samhället att göra? Vad är bäst för Kim att göra? Varför?
- Finns det andra aspekter som är intressanta/relevanta att lyfta?